

**‘TÜRK DÜNYASI’ SÖYLEMİ İÇİNDE TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI’NIN
ROLÜ VE ÖNEMİ****THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES
IN THE DISCOURSE OF THE ‘TURKIC WORLD’****Bahar ÖZSOY*****ÖZ**

Sovyetlerin dağılması ile yeniden gündeme gelen ‘Türk Dünyası’ kavramı, Türkiye’nin bölge ülkelerini bir araya getirme çabalarının bir sonucu olarak sağlam temeller üzerine inşa edilmeye çalışılmaktadır. Türk devletleri arasında 1990’lı yıllardan bu yana ikili ilişkilerin yanı sıra siyasi, ekonomik, kültürel başta olmak üzere bir çok alanda iş birliğini teşvik eden mekanizma ve örgütler oluşturulmuştur. Bu kapsamda 1992 yılında bağımsız Türk Devletleri başkanlarını bir araya getiren Zirveler’e 2009 yılındaki Nahcivan Anlaşması ile kurumsal bir nitelik kazandırılmıştır. Zaman içinde çeşitli aksamalar yaşansa da Özbekistan’ın Türk Keneşi’ne asli üyeliği, Macaristan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin gözlemci üyeliği Birliğin gücünü artırmıştır. Dahası Türk Keneşi’nin Türk Devletleri Teşkilatı adını alması ile üye ülkeler arasındaki iş birliğinin daha da genişlemesi, derinleşmesi ve Türk Dünyası söyleminin güçlenmesi beklenmektedir. Bu çalışma Türk Devletleri Teşkilatının Türk dünyası söylemi içerisindeki rolü ve önemine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Türk Devletleri Teşkilatı, Bütünleşme

ABSTRACT

The concept of the ‘Turkic World’, which came to the fore again with the collapse of the Soviet Union, is being tried to be built on solid foundations as a result of Turkey’s efforts to bring the countries of the region together. Since the 1990s, mechanisms and organizations that encourage cooperation in many fields, especially political, economic and cultural, have been established between the Turkic states, as well as bilateral relations. In this context, the Summits, which brought together the heads of independent Turkic States in 1992, gained an institutional character with the Nakhchivan Agreement in 2009. Although there were various disruptions over time, the original membership of Uzbekistan to the Turkic Council and the observer membership of Hungary, Turkmenistan and Northern Cyprus increased the strength of the Union. Moreover, with the Turkic Council taking the name of the Organization of Turkic States, it is expected that the cooperation between member countries will further expand and deepen and the discourse of the Turkic World will strengthen. This study focuses on the role and importance of the Organization of Turkic States in the discourse of the Turkic World.

Keywords: Turkic World, Organization of Turkic States, Integration.

Article Info**Araştırma Makalesi**

Geliş Tarihi: 10/07/2023

Kabul Tarihi: 23/08/2023

Atf

Özsoy, B. (2023). ‘Türk Dünyası’ Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü Ve Önemi, *Anasay* 25, 40-55.

Research Article

Received: 10/07/2023

Accepted: 23/08/2023

Cite this article as:

Özsoy, B. (2023). The role and importance of the Organization of Turkic States in the discourse of the ‘Turkic world’, *Anasay* 25, 40-55.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, b.ozsoy@hbv.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-6667-6789>

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyıla gelindiğinde zayıflamış olması Rusların Kafkasya ve Orta Asya topraklarına doğru yayılması ve bölgede hakimiyet kurmasında etkili olmuştur. Bölgenin Türk devletleri bağımsızlıklarını kaybederken Ruslar tarafından uygulanan politikalarla Türk dünyasını bir arada tutan siyasi, ekonomik, kültürel ve coğrafi bağ koparılmıştır. Yüz yılı aşkın sürede Rus hakimiyeti altında kalan Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan 20. yüzyılın sonlarında Sovyetlerin dağılması ile bağımsızlıklarını yeniden kazanmışlardır. Böylece uzun zaman unutulmuş 'Türk Dünyası' söylemi somut bir gerçekliğe dönüşme fırsatı yakalarken 'Türk Birliği', 'Türk Bütünleşmesi' gibi beklentiler de ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Türkiye bir yandan bölge ülkeleri ile ikili ilişkiler kurarken diğer yandan bölgeye yönelik kapsamlı ekonomik yardımlar başlatmıştır. Bunun yanında bağımsızlığını kazanan ülkelerin uluslararası sistemle entegrasyonunun sağlanması için de çalışan Ankara, Türk devletlerini bir araya getirecek mekanizmalar oluşturmuştur. 1992 yılında bağımsız Türk Devletleri, Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirveleri ile bir araya gelmeye başlamış ancak zaman içinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları Zirve'ye verilen önemi azaltmıştır. Düzenli aralıklarla yapılamayan Zirveler'e Özbekistan ve Türkmenistan'ın ilgisi azalmıştır. Bununla birlikte 2009 yılındaki Nahcivan Zirvesi'nde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi/Türk Keneşi)'ni kurarak ilişkilere kurumsal bir nitelik kazandırmıştır. İki ve çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesinden bölgede barışın sağlanmasına, terör konusunda iş birliğinden dış politika konularında ortak tutumlar benimsenmesine kadar bir çok başlık altında çalışmalarını sürdüren Türk Keneşine 2019 yılında Özbekistan üye olmuştur. 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) adını alan Örgüte Macaristan, Türkmenistan ve son olarak Kuzey Kıbrıs'ın gözlemci üye olması ile TDT 173.8 milyon nüfusu ve 1.183 milyar dolar GSYİH'sı ile önemli bir uluslararası örgüt haline gelmiştir.

Üye ve gözlemci üye ülkelerin sahip olduğu enerji ve turizm potansiyeli, coğrafi avantajları, genç nüfus verileri ve Batı ile olan yakınlıkları TDT'nin daha da güçlenmesini sağlayacak temel etmenler arasındadır. TDT'nin güçlenmesi ise Türk devletleri arasındaki ilişkilerin gelişmesini, üçüncü ülkelerle iletişim ve iş birliğinin kolaylaşmasını, Türk soylu cumhuriyetlerin daha güçlü bir kimlik aidiyetine sahip olmasını sağlayacaktır. Bu durum ise kuşkusuz uzun vadede Türk Dünyası söyleminin kuvvetlenmesine ve Türk devletleri bütünleşmesine katkı sağlayacaktır.

Türk Devletleri Teşkilatının Türk dünyası söylemi içerisindeki rolü ve önemine odaklanan bu çalışma 3 temel bölümden oluşmaktadır. İlk olarak çalışmada Türk dünyasının coğrafi kapsamı üzerinde durularak Türk Birliği'nin anlamı açıklanmıştır. İkinci olarak TDT üyesi ülkelerin Türk Dünyası algısını güçlendirmede sahip oldukları fırsat ve iş birliği alanları ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde TDT'nin oluşum süreci ve Zirveler'de alınan kararlara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

TÜRK DÜNYASININ COĞRAFİ KAPSAMI VE TÜRK BİRLİĞİ'NİN ANLAMI

Türkler, tarihin ilk dönemlerinden itibaren dünyanın hemen her bölgesine dağılmış; büyük devletler kurmuş, medeniyetler inşa etmişlerdir. Türk adını ilk kez kullanan Göktürk Devletinden, 21.yüzyıl bütünleşmesinin en önemli organizasyonu olan Türk Devletleri Teşkilatına varıncaya kadar büyük bir coğrafi ve kültürel değişim yaşanmıştır. "Türk dünyası" kavramı bu değişimden nasibini almış ve Türk dünyasının kapsamı ile ilgili kesin bir çerçeve çizilememiştir.

'Türk Dünyası' söylemi, üzerinde çalışılması gereken bir ideal ve bu idealin gerçekleşmesi için çaba talep edilebilecek bir kavrama denk gelmesinin yanı sıra jeopolitik açıdan tüm Türk devletlerini kapsayan coğrafya olarak tanımlanmaktadır (Tutan, 2020, s. 195). Coğrafi söylemden hareketle en batıda Kosova ve Karadağ, en doğuda ise Moğolistan'ın Türk dünyası sınırları içerisinde yer aldığı ifade edilir. Bu coğrafi sınırlama içerisinde 7 bağımsız Türk devleti ve Doğu Türkistan, Tataristan, Çuvaş, Başkurdistan, Saha-Yakutistan, Altay, Karaçay, Balkar gibi yarı özerk

bölgeler yer alır (Bay, Alimbekov, Mete, Cüçük ve Yokuş, 2017, s. 57). Kimileri, bu sınırlamaya Balkan ülkeleri ve Orta Doğu ülkelerindeki Türk topluluklarını dahil ederken kimileri de Türk dünyası kavramını coğrafi açıdan Avrasya, Atlas Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan; bütün eski kıtayı kapsayan alan olarak tanımlamaktadır (Doğanay, 1995, s. 26). Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve KKTC * Türk dünyasının bağımsız olan ülkelerini oluşturmaktadır. Buna karşın, Türk dünyası olarak ifade edilen coğrafyanın sadece %43.7'sini (4.9 km²) söz konusu devletlerin kapsadığının belirtilmesi gerekir (Erol, 2018, s. 326-330.). Bugün Türk dünyası, 10 milyon kilometrekarelik bir alan üzerinde yaşayan 300 milyon nüfusu kapsamaktadır. Zorlu (2019, s. 10), Türklerin yaşadığı coğrafyanın 18. yüzyıla kadar belirli bir bütünlük taşıdığını ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte Türkistan'ın ikiye bölündüğünü ifade etmektedir. Bu çerçevede bölgenin Batıda kalan kısmı Orta Asya ülkelerinin yer aldığı Batı Türkistan, Doğu'da kalan alan ise Doğu Türkistan'dır.

Batı Türkistan olarak kabul edilen bölge Avrasya'da yer almaktadır. 53 milyon kilometrekare büyüklüğünde olan bölge, Avrupa ile Asya'yı kapsayan coğrafi alanın ortak adıdır ve dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ını barındırmaktadır (Doster, 2018, s. 97). Dünya hâkimiyeti teorilerinin merkez üssü olarak kabul edilen Avrasya'nın kalbinin beş devletten dördünün bağımsız Türk devletinin oluşturduğu Orta Asya olduğu görüşü hakimdir (Külebi, 2006). Orta Asya'nın doğusunda yer alan kısımdaki Doğu Türkistan ise, güneyden Karakorum ve Altın dağları ile kuzeydoğudan Büyük Altay dağları tarafından sınırlandırılmıştır. Doğanay'a göre (1995, s. 32-35). "Eski Dünya" ana karaalanında geniş bir siyasi coğrafya birimlerinde yaşamış olan Türk nüfus, öncelikle Doğu Türkistan ve daha sonra da Batı Türkistan kökenlidir.

Coğrafi kapsamın dışında Türk dünyasının ideolojik bütünleşmesine ilişkin bir beklenti de gündemdedir. Bilindiği gibi 19.yüzyılda bağımsızlığını kaybeden Kafkasya ve Orta Asya'nın Türk Cumhuriyetleri uzun yıllar Sovyet hakimiyeti altında kalmıştır. Özellikle Türk ve İslam coğrafyası için büyük bir önemi bulunan Türkistan'ın 1885 yılında Rus hakimiyeti altına girmesi ile Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türklerin siyasi ve kültürel bağımsızlığı ortadan kalkmıştır (İpek ve Güler, 2023, s. 130). Bu süreçte, Türk coğrafyasının yeniden bütünleşmesinin engellenmesinin ilk yolu olarak Rus işgali altındaki bölgelerde yaşayan Türklerin Tatar, Kırgız, Kazak, Azeri, Özbek, Türkmen ve Başkurt şeklinde farklı milletlere ayrılması söz konusu olmuştur (Hablemitoğlu, 2004, s. 9-10). Eş zamanlı olarak Rus eğitim ve kültürünün dayatıldığı bu coğrafyada uzun yıllar asimilasyon ve Ruslaştırma politikası uygulanmıştır. Etnik temelli ayrımcılığın sıkça görüldüğü ve bilinçli bir nüfus dağılımı planlaması ile demografik yapının da değiştirildiği Sovyetler Birliği, zaman içinde en büyük rakibi ABD karşısında her alanda geride kalmaya başlamıştır. Özellikle de "halklara eşitlik" sloganıyla yola çıkan ancak "uluslar hapishanesi" ne dönüşen Birlik içinde ideolojik, siyasi, toplumsal ve ekonomik bir takım sıkıntılar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. "Petrol ve gaz birliği" olarak da nitelendirilen Sovyetler Birliği 90'lı yıllara yaklaştığında ekonomik sıkıntılarla yüzleşmek durumunda kalmış, Garbaçov tarafından uygulanan liberal reform süreci başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Chow & Lseigh, 2010, s. 31). Neticede dünyada yaşanan dönüşümün de etkisiyle, milyonlarca insandan oluşan ve dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olarak tarihe geçen Birlik, 1991 yılında resmi olarak dağılmıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılması uluslararası ilişkiler sistemini derinden etkilemiş, oluşan yeni dünya düzeninde kimi bölgeler ön plana çıkmıştır. Çöken imparatorluğun üzerine kurulan bağımsız devletler içerisindeki Türk devletleri stratejik ve jeopolitik konumları, sahip oldukları enerji potansiyelleri sebebi ile büyük güçlerin mücadele alanları haline gelmiş diğer taraftan 'Türk Birliği' anlayışının yeniden ortaya çıkacağına dair bir beklenti oluşmuştur. Bu süreçte özellikle 'Adriyatik'ten Çin seddine uzanan Türk Dünyası' söyleminin coğrafi bir tanım içermenin yanı sıra ideolojik olarak da algılanması Türk devletleri arasındaki bütünleşmenin çeşitli sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur.

* Şu anda KKTC yalnızca Türkiye tarafından tanınmaktadır.

Nitekim Rusya, ABD, Çin ve birçok Batılı devlet tarafından ideolojik olarak algılanan Türk dünyası birliğinin önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bugün, her ne kadar tek ve net bir savaştan bahsetmek mümkün olmasa da Avrasya bölgesinde devam eden çatışma ve olaylarda adı geçen aktörlerin etki ve rekabetinin rolü yadsınamaz. Bu noktada jeopolitik ve ekonomik olarak büyük bir öneme sahip olan Türk devletleri arasındaki bütünleşme ve iş birliğinin tercih olmaktan öte bir gereklilik olduğu ifade edilmelidir. Bağımsızlık sonrası dönemde, sözü edilen bütünleşme ve iş birliğine dair atılan ilk adım, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirveler sürecinin başlatılmasıdır. Türk devletlerinin bir araya gelmesine zemin hazırlayan bu toplantılara 2009 yılında kurumsal bir nitelik kazandırılması ilişkilerin derinleştirilmesi ve Türk dünyası algısının güçlendirilmesi açısından önemli bir dönemeçtir. Üye ve gözlemci üyeleriyle birlikte toplam nüfusu 170 milyonu aşan Türk Devletleri Teşkilatı'nın varlığı Türk dünyası'nın fiziki, ekonomik, kültürel ve siyasi gücünü daha somut bir hale dönüştürmüştür.

BAĞIMSIZ TÜRK DEVLETLERİ, FIRSATLAR VE İŞ BİRLİĞİ ALANLARI

Garbaçov'un sosyalist yapıyı ayağa kaldırma amacıyla başlattığı reformların Sovyetlerdeki krizi hızlandırmasının ardından 8 Aralık 1991 tarihinde Rusya, Ukrayna ve Belarus ile Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) kuran anlaşmayı imzalayarak Birliğin dağıldığını resmileştirmiştir. Eski Sovyet ülkelerinin kapitalist ekonomik sisteme eklenme ve Batı ile ilişkileri geliştirmesinin yanı sıra özellikle 1991-1993 yılları arasında Rusya'da da Atlantikçi-Avrasyacı bölünmesi ilkinin lehine sonuçlar vermiştir (Tellal, 2010, s. 198). Bununla birlikte bu dönemde Rusya, nüfuzunu uluslararası alanda sürdürmesine katkı sağlayacak olan eski Sovyet Coğrafyasını da gözden çıkarmış değildir. 1993 yılında kabul ettiği Yakın Çevre Doktriniyle Rusya, bölgeyi ekonomik ve yaşamsal çıkar alanı olarak kabul etmiş, BDT ülkeleri ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin sürdürülmesini temel güvenlik önceliği olarak belirlemiştir (Özsoy, 2022, s. 551). Bu kapsamda ikili ilişkilerin yanı sıra BDT, Avrasya Ekonomik Birliği, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Şangay İşbirliği Örgütü gibi oluşumlar Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki nüfuzunu sürdürmesine katkı sağlayan mekanizmalardır. Diğer taraftan Türkiye, bağımsızlığın ardından bölge ülkeleri ile iletişim ve iş birliği kanallarını açık tutmuş, zaman zaman Rusya'ya rağmen Kafkasya ve Orta Asya Türk devletleri ile ilişkilerin geliştirilmesi dış politikanın önemli bir ayağını oluşturmuştur.

Bununla birlikte 90'lı yıllara adı geçen devletler açısından bakıldığında siyasi ve ekonomik olarak geçiş sürecinin her ülke için sancılı olduğu, tüm çabalara karşın mevcut potansiyellerin harekete geçirilemediği Batı ile bütünleşmenin yanı sıra zaman zaman kendi aralarında dahi (farklı dış politika yönelimlerinin varlığı, kimi ülkeler arasındaki sınır anlaşmazlığı, enerji kaynakları üzerindeki anlaşmazlık vb.) çeşitli krizlerin yaşandığı görülmektedir. Özellikle merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçişte ortaya çıkan sorunlar, ekonomik açıdan Rusya'ya olan bağlılığın devam etmesi, rüşvet ve yolsuzluğun varlığı, kimi ülkelerdeki muhaliflerin Türkiye'de ikamet etmesinin ortaya çıkardığı rahatsızlık, Türkiye'nin bölgeye bakış açısında gerçekçi görülmeyen eğilimler ikili ve çok taraflı ilişkilerin gelişmesini sınırlandıran temel etmenlerdendir.

Buna karşın bu dönemde bölgeye yönelik önemli adımların atıldığını da belirtmek gerekir. 1992 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın çabaları ile kurulan TİKA'nın ilk ofisleri yeni bağımsızlığını kazanan Türk devletlerinde hizmet vermeye başlamış, bölgede 30 yıllık süreçte 6 binin üzerinde proje ve faaliyet tamamlanmıştır (Kayalar, 2022). Aynı yıl bağımsız Türk devletleri liderlerinin katıldığı Zirveler'in başlatılmış olması siyasi anlamda önemli bir adım olmakla birlikte çok taraflı ilişkilerin kurulması bağlamında da büyük bir gelişmedir. Nitekim Zirveler Süreci'nin başlamasının ardından bu devletler arasında ilk teşkilatlanma 1993 yılında TÜRKSOY'un kurulması ile gerçekleşmiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti kültür bakanları tarafından imzalanan anlaşma kapsamında TÜRKSOY, Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak için çalışmalar yürütmektedir (Türksoy, t.y., <https://www.turksoy.-org/tarihce>). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin yanı sıra Tataristan,

Başkurdistan, Altay, Saha, Tıva, Hakas Cumhuriyeti ve Gagavuz Yeri TÜRKSOY'un gözlemci üyeleridir. Böylece yalnızca bağımsız Türk Devletlerini kapsamayan Örgüt, Rusya ve Moldova'ya bağlı özerk Türk soylu Cumhuriyetlerle de kültürel bağın sürdürülmesine olanak tanımıştır. Yine, Sovyetlerden bağımsızlığını kazanan ülkelerin bu dönemde Batılı kurum ve kuruluşlarla iletişim kurmasında, bölgesel ve küresel örgütlere üye olmalarında Ankara'nın çabaları yadsınmaz.

İlişkilerin daha sağlam temeller üzerinde geliştirilerek derinleştirilmesi ise 2000'li yılların sonlarına denk gelmektedir. Türkiye'nin siyasi ve ekonomik açıdan daha istikrarlı hale gelmiş olması, bu ülkelerin geçiş sürecini atlatarak uluslararası sistemle bütünleşmeye başlamaları ve aralarındaki sorunların çözümüne yönelik çabaların artması günümüzdeki mevcut durumun oluşmasına katkı sağlamıştır. Bağımsız Türk devletleri arasındaki ilişkiler çeşitli sınıma ve zorluklarla karşı karşıya olsa da fırsatlar ve iş birliklerinin daha işlevsel bir nitelik kazandığı görülmektedir. Günümüzde 300 milyonluk bir nüfusa sahip olan Türk Dünyası coğrafi olarak 4,5 milyon kilometrekarelik bir alanı kapsamakta ve 2 trilyon dolarlık bir ekonomiyi bünyesinde barındırmaktadır (Kayalar, 2022). Bu veriler birlik ve bütünlüğün sağlanması halinde değerlendirilmesi gereken önemli bir gücün varlığına işaret etmektedir.

Kuşkusuz din, dil, kültür ve etnik köken Türk devletleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Nitekim Huntington'ın belirttiği gibi (2021), Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra devletler, dil, din ve karşılıklı değerler gibi ortak bir kültüre sahip oldukları ülkelerle ittifaklar kurmaya çalışmış ve sayılan bu unsurlar nedeniyle ülkeler birbirlerine güvenme eğiliminde olmuşlardır. TDT kapsamında bakıldığında özellikle Macaristan'ın gözlemci üyeliği bu açıdan oldukça değerlidir. 2021 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekizinci Devlet Başkanları Zirvesi'nde Macaristan başbakanı Viktor Orban'ın Macar ve Türk halklarının yüzyıllar öncesine dayanan tarihi ve kültürel bir mirası paylaştıklarını ve Macar halkının bu mirasla gurur duyduğunu dile getirmesi önemlidir. (<http://www.turkkon.hu/EN/news-/representative-office/>). Bununla birlikte uluslararası alanda tek başına bu etmenler ülkeler arasındaki ilişkilerin daha çok duygusal yönüne atıfta bulunmakta ve realist teoriden bakıldığında sayılan unsurlar ilişkilerin gelişmesi açısından sınırlı bir role sahip olmaktadır. Bu durum ortak çıkarlar temelinde ülkelerin sahip oldukları avantajları kullanabilmelerini, mevcut potansiyelin somut çıktılara dönüştürülebilmesi adına gerçekçi politikaların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu, gelişmiş ekonomisi, üye ülkelerle kıyaslandığında Batı ile olan yakın ilişkileri, askeri-teknik gücü, savunma sanayisi alanında elde ettiği başarılı ivme Türk devletleri için önemli fırsatlar sunmaktadır. Yine, bölge ülkelerinden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın sahip olduğu enerji kaynakları bu iş birliğinin geliştirilmesinde önemli işlevlere sahiptir. Zengin yer altı kaynaklarının yanı sıra Orta Asya ülkeleri ulaşım, ticaret, kültür ve turizm gibi birçok alanda önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Söz konusu siyasi, ekonomik ve askeri varlığın orta ve uzun vadeli iş birliklerine dönüştürülmesi Türk dünyasının da güçlenmesini sağlayarak bu yapıya ait ülkeleri önemli bölgesel aktörler haline getirebilecektir.

Bilindiği gibi uzun yıllar Sovyet rejimi altında yer alan Kafkasya ve Orta Asya'nın Türk devletleri ile siyasi ilişkiler Moskova üzerinden sınırlı bir şekilde sürdürülmüştür. Bağımsızlığını ilan eden ülkeleri birbiri ardına tanıyarak diplomatik ilişkiler kuran Ankara, Türk devletlerinin uluslararası alanla bütünleşme çabalarına büyük bir destek vermiş, bu ülkeler Avrupa Konseyi, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi siyasi, ekonomik ve askeri oluşumlarla Türkiye aracılığıyla iletişim kurabilmişlerdir. Aradan geçen yıllarda Türk devletlerinin üyesi olduğu kurum ve kuruluşların sayıca artmasının yanı sıra ikili ilişkilerde de bir derinleşme olduğu görülmektedir. Örneğin, Ocak 2022'de Kazakistan'da yaşanan olaylara Rusya'nın etkin olduğu KGAÖ'nün müdahalesi bölgede Moskova'nın rolünün halen güçlü olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu olaylar sonrasında Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev'in ilk resmi ziyaretini Mayıs ayında Türkiye'ye yapması (Yüce, 2022, s. 16) ve iki ülke arasında ulaşım, savunma sanayii,

askeri istihbarat, bilişim teknolojileri gibi stratejik öneme sahip başlıkları içeren bir anlaşma imzalanması Türkiye'nin bölgedeki öneminin vurgulanması bakımından önemli bir gelişmedir. Yine, TDT üyelerinden olan Özbekistan'ın gerek Türkiye gerekse de diğer Türk devletleri ile ilişkilerinin gelişmesinde Özbek lider Şevket Mirziyoyev'in rolü vurgulanmalıdır. 2016 yılında iktidara gelen Mirziyoyev, Orta Asya ülkeleri ile yaşamış olduğu sınır sorunlarını büyük oranda çözüme kavuştururken Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine de aynı derecede önem göstermiştir. 2018 yılında iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmasının ardından 2019'da Özbekistan TDT'ye resmi olarak üye olmuştur. Son olarak, TDT'nin gözlemci üyesi olan Macaristan AB ülkesidir ve Türk Devletlerinin Batı ile entegrasyonunun kurulmasında kilit bir konumdadır. Bu kapsamda özellikle ikili iş birlikleri ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin, 2013 yılında Türkiye ile Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi tesis edilmiştir. Bunun yanında ülke, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycanla stratejik ortaklıklar kurmuştur.

Ekonomik açıdan Teşkilatın en gelişmiş ülkesi Türkiye'dir. 2022 yılında yüzde 5,6 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi 905 milyarı doları aşan GSYİH'sı ile diğer üye ve gözlemci üyelerin toplamından çok daha fazla bir hasılatla sahip olmuştur (<https://tr.tradingeconomics.com/turkey/gdp>). Ancak, TDT üyeleri arasındaki ticaretin üçüncü ülke-ülke grupları ile yapılanın gerisinde olduğu vurgulanmalıdır. Örneğin, TDT içindeki ticaret cirosu, üye ve gözlemci devletlerin toplam ticaretinin yalnızca %3'ünü oluşturmaktadır (Baghirova, 2022, s. 65). 2022 yılında Türkiye'nin toplam ihracatında TDT üye ve gözlemci üyelerinin payı ise %4.17, ithalatında ise %1.80 olarak gerçekleşmiştir (Sandalcılar ve Ayran Cihan, 2023, s. 137). Bununla birlikte Örgütün genişlemesine de bağlı olarak üye ülkeler arasındaki ticari ilişkilerde yıllar itibari ile bir artış olduğu görülmektedir. TDT ülkeleri arasındaki toplam mal ihracatı, 2016'da 13,9 milyar dolardan 2021'de 25,9 milyar dolara yükselmiştir. TDT'nin gündeminde ticaretin kolaylaştırılması, hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi ve dijital ticaretin geliştirilmesi ile ilgili birçok önemli girişim bulunması ekonomik ilişkilerin önümüzdeki süreçte daha da genişleyeceğine işaret etmektedir (Amreyev, 2022).

TDT ülkeleri arasındaki ticaretin yapısı ise genel olarak mamul ürünlerle birlikte petrol ve gaz gibi akaryakıt ürünlerinin ihracatından oluşmaktadır. Kimi üye ve gözlemci ülkeler yakıt ihracatında uzmanlaşmışken kimileri de imal edilmiş ürünlerin ihracatında uzmanlaşmıştır. Bu durum TDT'nin üyelerin enerji ve mamul ürünlere yönelik taleplerini etkin bir şekilde karşılayabildiğini ortaya koymaktadır (Baghirova, 2022, s. 59). Bu noktada enerjinin ekonomik ilişkilere ivme kazandıracak ilk etmen olduğu belirtilmelidir. Bölgenin zengin yer altı kaynaklarına sahip olan ve Hazar Denizine kıyıdaş olan üç Türk Devleti de TDT üyesidir. 200 milyar varil petrol rezervi barındıran Hazar'ın statü sorununun 2018 yılında Aktau Görüşmeleri ile çözüme kavuşturulması sonrasında Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerinin derinleştirildiği görülmektedir. Kazakistan'la birlikte bu ülkeler, Türkiye'nin enerji talebinin karşılanması ve enerjinin Batı'ya ihracatında geçiş ülkesi olarak konumlanmasında büyük önem taşımaktadır. Nitekim, Güney Gaz Koridoru ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru hattı gibi küresel projeler sayesinde Azerbaycan'ın Türkiye'nin enerji güvenliğindeki rolü ve enerji diplomasisine sağladığı katkı yadsınamaz boyutlara ulaşmıştır. Benzer şekilde Azerbaycan gazının Batı'ya ihracatında Türk rotası Azerbaycan'ın enerji piyasalarında alternatif ülke haline dönüşmesine katkı sunarak Bakü yönetimine siyasi ve ekonomik bağımsızlık sağlamıştır. Bu durum çarpan etkisi ile ülke refahının yükselmesine ve toprakları işgal altında olması nedeni ile Azerbaycan'ın askeri gücünü artırmasına olanak tanımıştır.

Türkmenistan ve Kazakistan'ın adı geçen projelere daha aktif katılımı ise bu ülkelere özellikle Rusya ve Çin'in etkisinin dengelenmesi adına önemli avantajlar sağlayacaktır[†]. Bu

[†] Diğer taraftan üye ülkeler arasındaki enerji ticaretinin potansiyelin çok altında olduğu belirtilmelidir. Örneğin, zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarına sahip Türkmenistan, üye ülkeler arasında sadece Özbekistan'a enerji ihraç etmektedir (Baghirova, 2022, s. 63).

kapsamda özellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkan fırsatların değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Örnek olarak, Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası Rusya'ya uygulanan yaptırımlar nedeniyle ortaya çıkan enerji krizi AB ülkelerini alternatif ihracatçılar aramaya yöneltmiştir. Bu süreçte AB üyesi Macaristan'ın Birliğe Azerbaycan gaz alımına öncelik vermesi konusundaki önerileri, TDT ülkeleri arasındaki iş birliğinin önemli bir örneğidir (CNN Türk, 2023). Bunun yanında Aralık 2022'de Bükreş'te Azerbaycan, Macaristan, Romanya ve Gürcistan Hükümetleri arasında yeşil enerji alanında stratejik ortaklık konulu bir anlaşma da imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma, bu ülkeler arasında "yeşil enerji" aktarımı sağlamak üzere Gürcistan ve Karadeniz'den geçecek bir su altı elektrik kablosunun (Karadeniz Sualtı Elektrik Enerji Hattı) döşenmesi projesinin uygulanmasını öngörmektedir (Qafqaz İfo, 2023).

Dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip olan Türkmenistan'ın Çin ve Rusya ağırlı enerji ticaretinin Türkiye üzerinden Batı'ya kaydırılması Aşkabat'ın Türk devletleri ve küresel sistemle bütünleşmesine katkı sağlayacaktır. Nitekim son dönemde Trans Caspian Resources (TCR) adlı bir Amerikan şirketinin ülkenin açık deniz Magtymguly petrol sahasından, Hazar'ın ortasından Azeri-Çırag-Güneşli (ACG) petrol sahasına 78 millik bir boru hattı inşa etme planı gündeme gelmiştir. Yılda 10-12 milyar metreküp gaz taşıma kapasitesine sahip olacak olan boru hattının başlangıçta sadece Türkmenistan sahasından petrol sondajı sonucunda salınan gazı taşınması planlanmaktadır (O'Byrne, 2021). Söz konusu proje ile ilgili henüz somut bir gelişme bulunmamakla birlikte Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan mevcut potansiyeli değerlendirmeye yönelik ilk adımlarını atmışlardır. Buna göre, Aralık 2022'de Türkmenistan'ın ev sahipliğinde düzenlenen 'Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Birinci Zirvesi'nde Türkmen gazının Türkiye ve Avrupa'ya ulaştırılması için "Enerji Alanında İşbirliğinin Geliştirilmesine Dair Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır. Türkiye'nin siyasi ve askeri bakımdan Türkmenistan'ı koruma konusunda kararlı olduğuna işaret eden uzmanlar Rusya'ya rağmen atılan adımı 'tarihi' olarak değerlendirmektedirler (Kabakcı, 2022). Bunun yanında 25 maddelik ortak bir bildiri yayınlanan Zirve'de taraflar, Hükümetlerarası Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Gümrük Alanında İşbirliğine İlişkin Ortak Danışma Kurulu Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı da imzalamışlardır. Petrol ve doğal gazın yanı sıra Orta Asya altın, kömür, uranyum gibi değerli rezervlere sahiptir. Özellikle nükleer santrallerde oldukça yaygın kullanılan uranyum kaynakları açısından Kazakistan dünyanın önde gelen devletlerinden biridir ve bu yönüyle Türk dünyası için kilit ülke olma potansiyeli taşımaktadır.

Benzer yer altı kaynaklarından mahrum olan ancak Issık Göl ve Tanrı Dağlarının yanı sıra Bişkek, Oş ve Calal-Abad gibi kentleri ile Kırgızistan yaz-kış, dinlenme, doğa ve sağlık turizminin önemli destinasyonlarına sahiptir. Yine, İslam ve Türk dünyası için dini, tarihi ve kültürel bir anlamı bulunan Hive, Semerkant gibi kentlere sahip Özbekistan değerlendirilmesi gereken bir turizm potansiyeli barındırmaktadır. Bu avantajları ile iki ülke bölgesel ve küresel sisteme daha entegre hale gelebilecekleri gibi Türk dünyasının güçlenmesine de katkı sağlayacaklardır. Bu noktada özellikle TDT tarafından geliştirilen ve Azerbaycan, Kazakistan, Türkiye ve Kırgızistan'ı kapsayan Modern İpek Yolu Ortak Tur Projesinin önemi vurgulanmalıdır. 2014 yılındaki Dördüncü Zirve'de gündeme gelen Proje'nin amacı, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkelerde ve daha geniş bir alanda İpek Yolu'nun tarihi ve kültürel önemi hakkında küresel farkındalık yaratmaktır (Modern Silk Road, t.y.). Diğer taraftan TDT ülkelerinin kültürel ve turistik açıdan tanıtılmasını sağlayacak girişimlerde de bulunmaktadır. Örneğin 2021 yılında alınan karar sonrası her yıl bir kent Türk dünyası turizm başkenti olarak seçilmektedir. Bu kapsamda 2022 yılında Türk dünyasının ilk turizm başkenti Özbekistan'ın Kokand şehri iken ikincisi 2023 yılında Azerbaycan'ın Şamahı kenti olmuştur.

Jeopolitik ve jeostratejik konumu TDT ülkelerini uluslararası alanda öne çıkaran önemli ayrıcalıklarından biridir. Çevikel (2022), ülkenin içinde bulunduğu coğrafyanın uygulanan dış politika üzerinde belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Doğu-Batı ulaşım koridorunun üzerinde yer almaları Çin ve Avrupa arasındaki bağlantının sağlanmasında Türk devletlerini kilit hale getirmektedir. Bu kapsamda tarihi İpek yolunun yeniden canlanmasını amaçlayan Trans Hazar

Uluslararası Taşımacılık Koridoru (Orta Koridor) üzerinde önemle durulmalıdır. Orta Koridor, Türkiye-Kafkasya-Hazar Denizi ve Orta Asya rotasını takip ederek Çin ve AB'yi birbirine bağlayan bir demiryolu yük koridorudur. Söz konusu koridor, Türk devletleri için siyasi ve ekonomik kazanımlar sağlamanın yanı sıra bölgesel ve küresel alanda bir entegrasyon imkanı da sunmaktadır. Nitekim, Kasım 2015'te Antalya'da düzenlenen G-20 Liderler Zirvesi'nde Türkiye ile Çin arasında “Kuşak ve Yol Girişimi ile Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Kuzey Koridor'unu, İran'a yönelik ambargolar ve Orta Doğu'daki çatışmaların ise Güney Koridor'unu güvenlik açısından riskli hale getirmesi Orta Koridor'un öne çıkmasını sağlamıştır. Öyle ki, 2022 yılında Koridor üzerinden yapılan kargo taşımacılığı yaklaşık yüzde 41 artarak 3,9 milyon tona ulaşmıştır. Böylece Orta Koridor'un katılımcı ülkelerinin jeopolitik konumları güçlenmiş, yüklerin transit geçişlerinden elde ettikleri gelirler de artmıştır (TRT Avaz, 2023). Bunun yanında Hint-Pasifik bölgesinde yoğunlaşan ABD-Çin rekabetinin gelecek dönemde Orta Koridorun önemini daha da artıracığı ifade edilmektedir (Baghiro, 2022, s. 66).

30 Ekim 2017 tarihinde hizmete açılan ve Çin-Avrupa arasındaki ulaşım süresini 15 güne indiren Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Orta Koridorun önemli bir bileşenidir. Başlangıç kapasitesi 1 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük iken 2034 yılında bu rakamların 3 milyon yolcu ve 17 milyon tona çıkması öngörülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Son olarak, İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Moskova, Bakü ve Erivan arasında imzalanan üçlü mutabakatın 9.maddesinde bölgede ulaşım hatlarının oluşturulması öngörülmektedir. Bu kapsamda son dönemde Zengezur Koridoru bağlantısı üzerinde durulmaktadır. Koridor, Türk devletleri arasındaki ticari ve lojistik bağlantının derinleştirilmesine katkı sağlayacağı gibi Türk dünyasını da fiziksel olarak birbirine bağlayacağı için stratejik bir önem taşımaktadır. Bunun yanında Zengezur Koridoru İngiltere'den Çin'e Rusya'dan Suriye ve Irak'a uzanan bir ulaşım ağının da hayata geçirilmesine olanak tanıyacaktır (Memmedov ve Hasanoğlu, 2023, s. 336).

Türk devletleri arasındaki iş birliğinin geliştirilmesinde önemli fırsatlardan birini de buldukları coğrafyanın sağlamış olduğu gıda güvenliği alanındaki imkanlar oluşturmaktadır. Özellikle Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası açığa çıkan küresel gıda güvensizliği Türk devletleri açısından da önemli bir sorun olmuştur. Kazakistan ve Kırgızistan gibi Rusya'ya tahıl bağımlılığı yüksek olan ülkeler için var olan potansiyelin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada güney bölgeleri iklim koşulları ve işgücü kaynakları açısından gelişmiş olan Kazakistan'ın üretim döngüsünü sağlamak için seralı tarımsal sanayi kompleksleri inşa etmek için yatırımlar çekilmektedir (Ushkumbayev & Mussabekova, 2022, s. 85). Ushkumbayev ve Mussabekova (2022, s. 85), bu komplekslerin TDT'nin 8. zirvesinde Kazakistan tarafından sunulan “TURANSEZ” özel ekonomik bölge projesinin önemli bir bileşeni haline gelebileceğini ifade etmektedirler. Yine, Macaristan ve Özbekistan arasında 2021 yılında Patetes Araştırma Merkezi açılmasını TDT ülkelerinin gıda güvenliğine yönelik çabalarının bir parçası olarak okumak gerekir.

Türk devletlerine uzun yıllar askeri-tekniik konularda destek veren NATO'nun en büyük ikinci ordusuna sahip Türkiye'nin savunma alanındaki gücü artmaktadır. Son 10 yılda savunma sanayisi alanında elde edilen başarı, Türk devletleri arasında yeni iş birliklerinin gündeme gelmesini sağlamıştır. Örneğin, 2013 yılında Astana'da açılan Kazak Engineering'ın yarı hissesine sahip olan Türkiye sınır güvenliği donanımlarının yapımı konusunda ülkeye destek vermektedir (<https://www.savunmatr.com/orta-asya-turk-savunma-sanayii-icin-onemli-bir-pazar>). Yine, özellikle İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin üretmiş olduğu İHA ve SİHA'ların savaşın sonucundaki tartışmasız rolü Türk Devletleri'nin ilgisini çekmektedir. Türkiye'den Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan İHA alırken Kırgızistan, Kazakistan ve Türkmenistan Bayraktar TB2 SİHA'larını almıştır (<https://www.ensonhaber.com/gundem/turkiyenin-bugune-kadar-siha-sattigi-ulkeler>; Yüce, 2022, s. 18). Son olarak, 2021 yılında imzaladıkları Şuşa Beyannamesi ile ilişkileri müttefiklik düzeyine taşıyan Türkiye ve Azerbaycan, Nisan 2023'te İnsansız Hava Aracı (İHA)

teknolojilerinin gelişimi ve yeni nesil teknolojilerin takibi için bir iyi niyet protokolü imzalamıştır.

Anılan tüm çabalar ve sahip olunan kültürel, askeri, ekonomik potansiyeller bir araya getirilerek etkin kullanıldığında Türk devletleri bölgesel ve küresel alanda öne çıkacak; enerji, ulaşım, turizm ve savunma gibi stratejik alanlarda alternatif ülkeler haline geleceklerdir. Buradan hareketle güçlenecek olan Türk dünyası algısının özerk cumhuriyetler üzerinde de hissedileceği, kimlik ve kültür olarak buldukları coğrafyalarda öne çıkacakları gözden kaçırılmamalıdır.

ZİRVE GÖRÜŞMELERİ'NDEN TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINA

Sovyetlerin dağılması ile Birliğe dahil olan Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından Türkiye Cumhuriyeti vakit kaybetmeden bu ülkeleri tanıma politikası benimsemiştir. Aynı etnik kökenden gelmeleri, tarihi ve kültürel bağların varlığı, Türkiye'nin bu ülkeler için uluslararası sistemle bütünleşme aracı olarak görülmesi ve ortak çıkarlar Türk devletlerini birbirine yaklaştıran temel etkenler arasındadır. Bağımsız Türk devletleri arasında ikili ilişkilerin kurulması önemli bir gelişme olmakla birlikte, geleceğe yönelik etkin adımların atılması ve Türk dünyası söyleminin somut bir niteliğe kavuşturulması açısından çok taraflı iş birliklerinin kurulması, ortak mekanizmalar oluşturulması ve kurumsallaşmanın sağlanması gerekmektedir. Bu noktada 1992 yılında Devlet başkanları Zirvesi ile başlatılan bu çabalar 2009 yılındaki Nahcivan Zirvesi'ndeki kurumsallaşma adımı ile büyük bir dönüşüm yaşamış ve 2021 yılındaki Teşkilatlanma ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Aradan geçen 30 yılı aşkın sürede siyasetten ekonomiye, diasporadan yeşil enerjiye varıncaya kadar birçok başlık altında sürdürülen ilişkiler Türk devletleri arasındaki ilişkilere katkı sağlamanın yanında uluslararası alanda Türk dünyasını da daha görünür kılmaktadır.

Türk Devletleri Arasında İlişkilerin Kurulması ve Zirveler Süreci

Sovyetlerin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Türk devletleri bölgesel ve küresel entegrasyon çabalarına Türk coğrafyasını da dahil etmiş, Türkiye'nin içinde bulunduğu bağımsız Türk devletleri 1992 yılından itibaren Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri şemsiyesi altında bir araya gelmişlerdir[‡]. Ortak kültür, tarih, dil, din ve etnik köken vurgusundan hareketle başlatılan Zirveler Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin ve iş birliğinin geliştirilmesi amacını taşımaktadır. Bunun yanında Zirveler'in, uzun yıllar Sovyet hakimiyeti altında kalan bu devletlerin Türkiye'nin katkıları ile Batılı kurum ve kuruluşlarla iletişim kurma ihtimalini de ortaya çıkarması söz konusu olmuş, Türkiye bir anlamda bu ülkelerin küresel entegrasyonunda mentor ülke olma şansı yakalamıştır. Tutan (2020, s. 194), Özal'ın Cumhurbaşkanlığı dönemine denk gelen ve ondan sonraki süreçte de sürdürülen Türk dış politikasının yayılcı ya da izolasyonist bir Türkçülük anlayışı olmadığını, kültürel kodları olan milliyetçiliğe dayandığını ve ortaya çıkan motivasyonun fırsat olarak görünüp benimsendiğini ifade etmektedir.

Türk devletleri arasındaki ilk Zirve 30-31 Ekim 1992'de Türkiye'nin başkenti Ankara'da yapılmıştır. Zirve sonunda imzalanan Ankara Deklarasyonu'nda Türk halklarının ortak dil, tarih ve kültürden doğan ilişkilerine değinilmiş, bu ilişkilerde kardeşlik, dayanışma ve iş birliği ruhunun hakim olduğu; bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, iç işlerine karışmama ve eşitlik esaslarına göre ilişkilerin daha da güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Vəliyev, 2017, s. 677-678). Zirvede, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından ülkeler arasında gümrük mevzuatının uyumlaştırılması, insanların, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımına izin veren serbest ticaret rejimi oluşturulması, ortak yatırım ve kalkınma bankası kurulması,

[‡] Türkiye'nin Türk devletleri Teşkilatının yanı sıra Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile olan ikili ilişkilerini devlet başkanlarını, bakanları ve üst düzey bürokratları düzenli olarak bir araya **getiren** Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyleri aracılığıyla koordine ettiği ifade edilmelidir. (Köstem, 2019).

telekomünikasyon imkanlarının geliştirilmesi, Türkçe konuşan ülkelerin doğal kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması, dünyaya entegrasyon için ekonomik konularda koordinasyon ve iş birliği imkanlarının geliştirilmesi gibi bir dizi teklif sunulmuştur (<https://www.turkkon.org/tr/temel-belgeler>). Ancak bu kararlar kimi liderlerin Zirve'nin siyasi konular içermesine karşı olmalarını ifade etmeleri nedeni ile Bildirge'de yer almamıştır (Aslanlı, 2017, s. 678). Nitekim devam eden süreçte Zirve toplantılarına yönelik ilginin azalmasında bu kararların etkili olma ihtimali de yüksektir. Bunun yanında bu dönemde Rusya'nın Türk devletleri arasındaki iş birliğinin geliştirilmesini önlemeye yönelik kimi eylemleri olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları İkinci Zirvesi'nin yapılacağı tarihe BDT toplantısı koyularak bu ülkelerin bir araya gelmesi engellenmeye çalışılmıştır (Yılmaz, 2019, s. 7).

Bununla birlikte, Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları İkinci Zirvesi Azerbaycan'ın Asrın Anlaşması olarak isimlendirilen enerji anlaşmasını imzalamasının ardından 1994 yılında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Zirve sonunda imzalanan Bildirge'nin 18. maddesinde devlet başkanları, başta doğal gaz ve petrol olmak üzere ülkelerinin zengin doğal kaynaklarının kullanılmasının ve en uygun maliyetle dünya pazarlarına ulaştırılmasının önemini vurgulayarak ortak projeler hayata geçirmeleri gerektiğini beyan etmişlerdir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Üçüncü Zirve toplantısı 28 Ağustos 1995'te Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te, Dördüncü Zirve toplantısı ise 21 Ekim 1996'da Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te yapılmış ve Taşkent toplantısında Zirve'nin adı Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi olarak değiştirilmiştir (Özsoy, 2021, s.76).

Beşinci Zirve toplantısı 9 Haziran 1998 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılmış ve Türkmenistan, meclis başkanı düzeyinde temsil edilmiştir. 2000 yılında Bakü'de yapılan altıncı zirvede devlet başkanları düzeyinde Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan temsil edilirken, Türkmenistan ve Özbekistan parlamento başkanları düzeyinde temsil edilmiştir. Bu toplantıda Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev parlamentolararası bir birlik kurulmasını önermiştir. 26 Nisan 2001'de düzenlenen Yedinci İstanbul Zirvesi'nde Türkmenistan büyükelçi düzeyinde, diğer devletler ise devlet başkanları düzeyinde temsil edilmiştir. Görüşme sırasında Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev, Aksakallar Konseyi ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Parlamenterler Meclisi'nin (TürkPA) kurulmasını önermiştir (Veliyev, 2017, s. 683). İstanbul Zirvesi'nin ardından Türk devletleri uzun bir süre bir araya gelememiş, bir sonraki toplantı 17 Kasım 2006 tarihinde Antalya'da düzenlenebilmiştir. Türkiye'nin çabaları ile gerçekleşen bu zirvede Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan devlet başkanları düzeyinde, Türkmenistan ise büyükelçilik düzeyinde temsil edilmesine rağmen Özbekistan zirveye hiç katılmamıştır. Bu dönemde Türk devletleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve bu ülkelerin dış politikadaki farklı yönelimleri Zirvelere olan ilginin azalmasının temel nedenlerindedir.

Nahcivan Zirvesi ve İlişkilerin Kurumsallaşması

2009 yılında Nahcivan'da gerçekleşen Zirve'ye Özbekistan katılmamış; Türkmenistan ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı düzeyinde temsil edilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren Özbekistan'ın dışı kapalı bir dış politika stratejisi benimsemesi, Türkmenistan'ın ise daimi tarafsızlık politikası nedeniyle, "Zirveler Süreci"nin genel itibari ile Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye devlet başkanları tarafından devam ettirildiği görülmektedir (Sipahi ve Özsoy, 2018, s. 409). Bunun yanında Nahcivan Zirvesi'nin esasen yeni dönem ilişkileri açısından bir dönüm noktası olduğunu ifade etmek gerekir. Zirve çerçevesinde imzalanan Nahcivan Anlaşması ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi/Türk Keneşi) Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye tarafından kurulmuştur. Sekreteryası İstanbul'da bulunan Türk Konseyi, Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryaya'dan oluşmaktadır. Ayrıca ortak çalışma alanlarında bakanlar düzeyinde toplantılar da yapılmaktadır. İlişkilerin kurumsallaşmasını sağlayan Nahcivan Anlaşması'nın 2.maddesinde Konsey'in amaçları şu şekilde sıralanmıştır (TDİK, www.turkkon.org/tr-TR/genel-bilgi/1/10):

- Taraflar arasında karşılıklı güvenin güçlendirilmesi;
- Bölge ve bölge dışında barışın korunması;
- Dış politika konularında ortak tutumlar benimsenmesi;
- Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır ötesi suçlarla mücadele için eylemlerin koordine edilmesi;
- Ortak amaçlarla ilgili her alanda etkili bölgesel ve ikili işbirliğinin geliştirilmesi;
- Ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması;
- Kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişimin amaçlanması;
- Hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi yönetim ve insan haklarının korunması konularının tartışılması;
- Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi;
- Kitle iletişim araçlarıyla etkileşimin ve daha yoğun bir iletişimin teşvik edilmesi;
- Hukuki konularda bilgi değişimi ve adli işbirliğinin teşvik edilmesi

Söz konusu amaçlar doğrultusunda Türk Konseyi çalışmalarını Siyasi İşbirliği, Ekonomik İşbirliği, Gümrük İşbirliği, Ulaştırma İşbirliği, Turizm İşbirliği, Eğitim İşbirliği, Enformasyon ve Medya İşbirliği, Gençlik ve Spor İşbirliği, Diaspora İşbirliği, Bilişim ve İletişim Teknolojileri alanında İşbirliği, Enerji İşbirliği, Sağlık İşbirliği, Göç alanında İşbirliği, Tarım İşbirliği, Yargı alanında İşbirliği, İnsani Konular ve Kalkınma alanında İşbirliği, İnsan Kaynakları alanında İşbirliği, Müslüman Dini Kurumlar Arasında İşbirliği ve Uluslararası Kuruluşlarla İşbirliği olmak üzere 19 başlık çerçevesinde sürdürmektedir.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, 15-16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen 10. Zirve'de resmîyet kazanmıştır. Kurumsallaşmaya olan katkısı bağlamında bu Zirvede Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Konseyi'nin kurulması kararlaştırılmış, bunun yanında özel sektör imkanlarından faydalanılması ve petrol dışı alanların kalkınmasını sağlamaya yönelik "Türk Dili Konuşan Ülkeler Kalkınma Bankası" ve ortak bir Sigorta Şirketi kurulması konuları gündeme gelmiştir.

Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Devletlerinin bağımsızlıklarının 20. yılına denk gelen 21 Ekim 2011 tarihli Zirve, Türk Konseyinin kurumsallaşmadan sonraki ilk Zirvesi olması açısından önemlidir. Ekonomi ve ticaret başlığı altında Kazakistan'da toplanan Zirve Sonuç Bildirgesinde ekonomi, siyaset, kültür, enerji, iletişim, güvenlik, çevre, bilim gibi temel konular ele alınmıştır. Bu belgede özellikle ekonomik iş birliğinin temel amacı olarak üye ülkeler arasında malların, sermayenin, hizmetlerin ve teknolojinin serbest dolaşımının sağlanması olduğunun belirtilmesi (md.9) gelecekte Türk Konseyi'nin ekonomik alanda AB benzeri bir yapıya dönüşebilme ihtimaline işaret etmektedir.

2011-2018 yılları arasındaki Konsey Zirveleri § Nahcivan anlaşmasının amaçları doğrultusunda üye ülkeler arasındaki iş birliğini geliştirmeye; siyasi, ekonomik, kültürel ilişkileri derinleştirmeye yönelik önemli kararlar barındırmakla birlikte Türk Keneşi'nin kırılma noktalarından birini 2018 yılında 'Gençlik ve Ulusal Spor İşbirliği' teması ile Kırgızistan'da

§ Bu süre aralığında Ağustos 2012'de Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te Eğitim, Bilim ve Kültürel İş birliği, 2013 yılında Azerbaycan'ın Gebele şehrinde Ulaşım Alanında İş Birliği, 2014 yılında Türkiye'nin Muğla şehrinde Turizm Alanında İş Birliği, 2015 yılında Kazakistan'ın başkenti Nur Sultan'da Medya ve Enformasyon teması ile toplanan Zirveler 2016 yılında Türkiye'de meydana gelen darbe girişimi sonrasında 2018 yılına kadar toplanamamıştır.

gerçekleştirilen Devlet başkanları Zirvesi oluşturmaktadır. Özbekistan'ın onur konuğu sıfatı ile katıldığı bu toplantıda Macaristan, Konseye gözlemci üye olmuştur. Zirve sonrasında Budapeşte'de açılan ofis ile Türk Keneşi fiziki olarak Avrupa'ya doğru genişlemiştir. Yine, bu dönemden itibaren özellikle Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Türk devletleri arasındaki ticaretin kendi para birimleri ile yapılması konusunun gündeme getirildiği görülmektedir (md.16). Her yıl ortak çalışma alanlarını genişleten Türk Konseyi bu Zirvede Türk devletlerinin alternatif enerji alanındaki potansiyellerine dikkat çekerek, ilgili alanda projeler geliştirilmesi için toplantılar yapılmasını kararlaştırmıştır (md.18). Nitekim 2021 yılından itibaren Türk Devletleri Teşkilatı Enerji Bakanları enerji konusunda toplantılar yapmaya başlamıştır. Bunun yanında bu Zirvede Türk Devletleri Ortak Tur Paketi'nin hayata geçirilmesinden duyulan memnuniyet ifade edilerek Paket'in üye devletler tarafından finansal olarak desteklenmesi çağrısında bulunulmuştur (md.22, 23, 24).

'Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ'lerin) Desteklenmesi' teması ile 15 Ekim 2019 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilen Yedinci Zirve aynı zamanda Türk Konseyinin kuruluşunun 10. yılına denk gelmektedir. N. Nazarbayev tarafından Konseyin adının "Türk Devletler Teşkilatı" olarak değiştirilmesi önerisi 2009 Zirvesi'nden sonra atılmış en büyük kurumsal ve stratejik adımdır. Bu toplantıda Özbekistan'ın 5.üye olarak Birliğe dahil olması ise Türk Devletleri Teşkilatı'nın öntümüzdeki dönemde genişlemeye devam edeceğinin bir işareti olmuştur.

2020 yılında Covid 19 pandemisi nedeniyle yüz yüze bir görüşme gerçekleşmemiş olsa da online formatta yapılan olağanüstü toplantıya Türkmenistan Devlet başkanının bizzat katılmış olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Yine bu dönemde yaşanan İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişimi ve derinleşmesinin orta ve uzun vadede TDT'ye de katkı sağlayacağı belirtilmelidir. Nitekim Türk Devletleri arasında ihmal edilen bir başlık olan "askeri alan" Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek sonrası yeniden şekillenmeye muhtaçtır.

TDT'nin 31 Mart 2021'de gayri resmi formatta online şekilde yapılan toplantısı Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı'nda elde ettiği zafer sonrası tüm Türk devletleri'nin bir araya geldiği bir Zirve olmuş, yayınlanan bildirmede Türk Devletleri çatışmalardan etkilenen bölgelerin yeniden ihyası, inşası ve entegrasyon çabalarında Azerbaycan hükümetiyle ve halkıyla dayanışma halinde olduklarını beyan etmişlerdir. Yine bu toplantıda Türkistan Türk Dünyasının manevi merkezi ilan edilmiştir.

12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da yapılan sekizinci toplantı tüm Türk devletleri başkanlarının katılımıyla "Türk Devletleri Teşkilatı" adı ve 'Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler' teması ile gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın bağımsızlığının 30. yılına denk gelen Zirve'ye Türkmenistan'ın gözlemci üye statüsü ile katılmış olması kurumsallaşmanın sağlam temeller üzerine inşa edilmesi adına önemli bir adımdır. Nitekim toplantı çerçevesinde kabul edilen belgeler kurumsallaşmanın ve entegrasyonun daha da geliştirilmesine yönelik olmuştur. Bu kapsamda Kafkasya ve Orta Asya'nın Türk devletleri'nin bağımsızlıklarının 30. yılı olduğunun vurgulandığı Zirve'de "Türk Dünyası 2040 vizyonu" kabul edilmiş ve uygulamaya dönük adımlar için "2022-2026 Türk Devletleri Teşkilatı Stratejik Yol Haritası" hazırlanması talimatı verilmiştir. Teşkilatın hazırlamış olduğu ilk strateji belgesinin üye sayısının artmış olduğu bir döneme denk gelmesi ayrıca önemlidir. Zirve'de Kırgızistan Cumhurbaşkanı tarafından yapıcı diyalog ve iş birliğinin teşviki için Orta Asya-Güney Kafkasya Platformu kurulması teklifi önemlidir. Üye ülkeler arasında iş birliğinin geliştirilmesine yönelik daha somut adımların atıldığı toplantıda ticari ilişkilerin geliştirilmesi için Türk Ticaret Evlerinin, olası afetlerin etkilerini azaltmak, arama, kurtarma ve rehabilitasyon çalışmaları için "Türk Devletleri Teşkilatı Sivil Koruma Mekanizması" ismiyle bir afet biriminin kurulması kararlaştırılmıştır. Örgüt içi iş birliğinin genişletilmesi ve derinleştirilmesinin yanı sıra bu Zirvede "üçüncü taraflar"la iş birliğinin genişletilmesi konusu da gündeme gelmiştir. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı ile Ermeni işgali altında olan bölgelerin Azerbaycan tarafından kurtarılması sonrasında yapılan bu toplantıda üye ülkeler söz konusu

bölgelerin inşası için destek vermeye hazır olduklarını ifade ederek yapılması planlanan Zengezur Koridoru'nun Doğu-Batı Orta Koridoru kapsamındaki önemini altını çizmişlerdir.

Kasım 2022'de 'Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru' başlığı ile Özbekistan'ın Semerkant kentinde gerçekleşen Dokuzuncu Zirve'ye Kıbrıs gözlemci üye olarak katılmış ve Kıbrıs Türklerinin Türk dünyasının bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Böylece Türk Devletleri Teşkilatı, 173.8 milyon nüfusu ve 1.183 milyar dolar GSYİH'sı ile önemli bir uluslararası örgüt haline gelmiştir (Türk Devletleri Teşkilatı Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Reformların Analizi ve İletişim Merkezi, 2023, s. 6). Henüz Türkiye dışında hiçbir ülke tarafından tanınmayan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Birliğe dahil olması önümüzdeki yıllarda Türk devletleri tarafından tanınma ihtimalinin ortaya çıkmasına dair bir beklentinin oluşmasını sağladığı gibi Türk dünyası söyleminin ve Türk Birliği'nin siyasi ve coğrafi sınırlarının güçlenmesi açısından da önemli bir gelişmedir. Bunun yanında Zirve kapsamında 2022 yılı itibarıyla Türk Devletleri Teşkilatı Üye ve Gözlemci Ülkelerin Milli Güvenlik Kurulu başkanlarının toplantılarının yapılmaya başlanması ortak güvenlik perspektifi geliştirilmesi bağlamında dikkate değer bir adım olarak görülmelidir.

Son olarak 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'nin 11 kentinde meydana gelen deprem sonrası Mart ayında Türk devletleri Ankara'da "Afet-Acil Durum Yönetimi ve İnsani Yardım" temasıyla Olanüstü bir Zirve gerçekleştirmiştir. Tüm devlet liderlerinin katıldığı bu toplantıda Türkiye'ye verilecek destek üzerinde durulmuştur. Bunun yanında toplantı çerçevesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tahran Büyükelçiliğine yapılan saldırı, Avrupa ülkelerinde Kur'an-ı Kerim'e yönelik eylemler kınanmıştır. Diğer taraftan toplantıda "Türk Yatırım Fonu Kuruluş Anlaşması"nın imzalanması ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilebilmesi açısından diğer önemli gelişmedir. Anlaşmanın imzalanmasının ardından Mayıs 2023'te Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın üyesi olduğu Türk Yatırım Fonu (TYF) resmi olarak kurulmuştur. "Türk Dünyasının Uluslararası Para Fonu/Dünya Bankası" gibi isimlerle anılan TYF Türk Devletleri içerisindeki yatırım ve girişimleri sağlama amacı taşımaktadır. Her ülkenin yüzde yirmi paya sahip olduğu 500 milyon dolarlık bir sermayeye sahip olan Fon'un merkezi İstanbul'dur (Yenişafak, 2023).

SONUÇ

"Dilde, işte, fikirde birlik" anlayışı üzerine temellendirilen Türk Dünyası söylemi, Orta Asya ve Kafkasya'nın Rus hakimiyeti altında olması nedeniyle uzun yıllar güçlü bir varlık gösteremese de 1991 yılında Sovyetlerin dağılması ile yeniden gündeme gelmiştir. Bölgenin beş Türk devletinin bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye, büyük bir entegrasyon girişimi başlatmış, Türk Devletleri başkanlarının bir araya geldiği Zirvelerin ardından 2009 yılında Türk Keneşi kurulmuştur. Bu süreçte Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı ile bölge ülkelerine ekonomik destek veren Ankara, askeri-teknik ve siyasi konularda Türk devletlerine önemli katkılar sunmuştur. 2010 yılında Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığını kurarak Türk soylu, akraba topluluklara ve uluslararası öğrencilere Türkiye'de eğitim verilmesine yönelik bir girişim başlatmıştır. Yine, Türk devletleri arasındaki bağın güçlenmesi ve iş birliği olanaklarının artmasını sağlamaya yönelik TÜRKSOY, TürkPA, Türk Akademisi gibi oluşumların kurulduğu da belirtilmelidir.

Anılan tüm çaba ve mekanizmalar önemli olmakla birlikte devlet başkanlarını bir araya getiren ve ilişkilerin her yönüyle ele alındığı TDT, Türk devletleri arasındaki entegrasyonun sağlanmasında ve Türk dünyası kavramının somut bir nitelik kazanmasında temel şemsiye işlevine sahiptir. Son dönemde Teşkilatın üye sayısının artması ve ele aldığı konuların kapsamının genişlemesi Türk devletlerinin ortak menfaatler çerçevesinde bir araya geldiğinin göstergesidir. Bunun yanında bölgesel ve küresel gelişmeler karşısında birlikte hareket etmeye yönelik isteğin de arttığı görülmektedir. Özellikle Covid 19 pandemisi döneminde yoğunlaşan fikir alışverişi, Rusya-Ukrayna Savaşı ile sürdürülmüş ve somut adımlara dönüşmüştür. Bu kapsamda enerji ve

savunma alanında iş birliklerinin arttığı, ulaşım, dijitalleşme, siber güvenlik, akıllı kentler gibi başlıklarda çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Macaristan'ın gözlemci üye olarak Türk devletlerini bir anlamda AB nezdinde temsil etmesi ise Batı ile ilişkiler açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu kapsamda TDT, orta ve uzun vadede Türk devletlerinin siyasi ve ekonomik olarak daha da büyümesine, iş birliği fırsatlarının genişlemesine ve Türk Birliği söyleminin somut bir tezahürü olarak Türk Dünyasının güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Türk Dünyası’ Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü ve Önemi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics – COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. **Peer-review:** Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest. **Funding:** The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

“Hungary to initiate joint summit of Turkic Council and V4”, 12.11.2021, <https://2015-2022.miniszterelnok.hu/hungary-to-initiate-joint-summit-of-turkic-council-and-v4/>.

“Orta Asya, Türk savunma sanayii için önemli bir pazar”, 25.11.2021 <https://www.savunmatr.com/orta-asya-turk-savunma-sanayii-icin-onemli-bir-pazar>.

“Türkiye'nin bugüne kadar SİHA sattığı ülkeler”, 19.01.2023, <https://www.ensonhaber.com/gundem/turkiyenin-bugune-kadar-siha-sattigi-ulkeler>.

Amreyev, B. (2022). Daha Güçlü, Bütünleşmiş ve Birleşmiş Türk Dünyasına Doğru, <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler>.

Aslanlı, A. (2017). Azərbaycan–Müstəqil Dövlətlər Birliyi münasibətləri. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016), Məqalələr toplusu, Bakı: Poliart MMC.

Avcı, E. (2014). Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları. Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü (USBED), <https://docplayer.biz.tr/-42964143-Hazar-in-statu-sorunu-ve-sahildar-devletlerin-konuya-yaklasimlari-yazar-erkan-avci.html>.

Baghirova, O. (2022). Organization of Turkic States' Economic Potential and Cooperation Prospects among its Members. *Perceptions*, Spring-Summer, 53-73.

Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E. & Yokuş, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı. *Akademik Bakış*, 11 (21), 55-85.

Chow, E. C. & Lseigh E., H. (2010). Central Asia's pipelines: Field of dreams and reality. *The National Bureau of Asian Research*, 29-42.

Çevikel, Ş. (2022). Coğrafya kader midir? Coğrafya-dış politika ilişkisi: Azerbaycan örneği. *Cappadocia Journal of Area Studies (CJAS)*, 4(1), 40-63.

Doğanay, H. (1995). Türk Dünyası'nın Siyasi Sınırları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3, 23-56.

Doster, B. (2018). Türk Dünyası Avrasya'da Güç Merkezi Oluşturabilir mi?. *Yerelden Küresele: Türkiye - Türk Dünyası İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını*, 11-12 Ekim 2018, TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Yayını, İstanbul, 91-102.

Erol, M. S. (2018). Avrasya'nın Değişen Jeopolitiğinde Türk Dünyası ve Türkiye: Nasıl Bir Gelecek?, *Yerelden Küresele: Türkiye - Türk Dünyası İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını*, 11-12 Ekim 2018, TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Yayını, İstanbul, 323-330.

Hablemitoğlu, N. (2004). *Gaspıralı İsmail*. İstanbul: Bir Harf Yayınları.

Huntington, S. P. (2021). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (Çevirmen: Elif Berktaş). Panama Yayıncılık, 1. Basım.

İpek, C. D. & Güler, M. Ç. (2023). The origins of the unity idea in the Turkic world. *Bilig*, 105, 129-158.

Kabakçı, F. (2022, 15 Aralık). Türkmenistan gazının Türkiye ve Avrupa'ya ulaştırılması 'tarihi öneme sahip bir girişim', <https://www.aa.com.tr>.

Kayalar, S. (2022). Yeni Yüzyılın Eşiğinde Türk Dünyası. *Kriter*, 7(73), <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/yeni-yuzyilin-esiginde-turk-dunyasi>.

Köstem, S. (2019, October 3). The Power of the Quiet? Turkey's Central Asia Strategy, <https://www.ispionline.it/en/publicazione/power-quiet-turkeys-central-asia-strategy-24069>.

Kushkumbayev, S. & Mussabekova, A. (2022). New Kazakhstan and the future of the organization of Turkic states: key areas of cooperation. *Perceptions*, Spring-Summer, 73-90.

Külebi, A. (2006). Türklüğün Jeopolitiği Umut Doludur. *Türk Yurdu*, 222, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3927>.

CNN Türk (2023, 25 Ocak). Macaristan AB'den doğal gaz için Azerbaycan'a yönelmesi istedi. <https://www.cnnturk.com/ekonomi/macaristan-abden-dogal-gaz-icin-azerbaycana-yonelmeleri-istedi>.

Memmedov, A. & Hasanoğlu, M. (2023). Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(2), 334-344.

Modern Silk Road (t.y.). Proje Hakkında, <http://www.modernsilkkroadtour.-com/tr/proje-hakkında>.

O'Byrne, D. (2021, Dec 01) New American company seeks to realize Trans-Caspian pipe dream, <https://eurasianet.org/new-american-company-seeks-to-realize-trans-caspian-pipe-dream>.

Özsoy, B. (2021). Azerbaycan Respublikasının Mərkəzi Asiyanın türkdilli dövlətləri ilə münasibətləri. Bakü Devlet Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakü.

Özsoy, B. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 22(2), 549-576.

Qafqaz Info (2023, 30 Ocak). Azerbaycan-Macaristan münasibətləri yeni inkişaf mərhələsində, <https://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycan-macaristan-munasibetleri-yeni-inkisaf-merhelesinde-389786>.

Sandalcılar, A. R. & Ayran Cihan, K. (2023). Türk devletleri teşkilatı üye ülkeleri arasında Türkiye'nin rekabet gücü. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 7(1), 132-151.

Sipahi E.B. & Özsoy, B. (2018). Türk dünyasında diaspora faaliyetleri bağlamında Türk Keneşi ve Türksoy üzerine bir değerlendirme. Uluslararası Avrasya Göç Sempozyumu, Türkistan/Kazakistan: İstanbul Medeniyet Üniversitesi medeniyet araştırmaları merkezi, 9-13 Ekim, 397-419

TDİK, www.turkkon.org/tr-TR/genel-bilgi/1/10.

Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(03), 189-236

Temel belgeler: Türk Keneşi, <https://www.turkicstates.org/tr/temel-belgeler>.

TRT Avaz (2023, 23 Şubat). Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ilk yılında Türkiye'nin Orta Koridor'daki konumu güçlendi, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/>.

Turan, M. N. (2020). "Türk modeli" ve "Türk dünyası" Söylemlerinin Jeopolitiği: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3(2), 185-204.

Türk Devletleri Teşkilatı Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Reformların Analizi ve İletişim Merkezi (2023). Türk Cumhuriyetleri Ekonomik Görünümü: Ocak-Mart 2023, https://ereforms.gov.az/files/te_review/pdf/tr/3849b9d38746549878dccc081d634a38.pdf.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı (t.y.). Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulaştırma-politikasi.tr.mfa.

Vəliyev, C. (2017). Azərbaycanın Xarici Siyasətində Türk Şurasının yeri. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) məqalələr toplusu, Bakı: Poliart MMC.

Yenişafak (2023, 1 Haziran). Türklerin IMF'si resmen kuruldu. <https://www.yenisafak.com/ekonomi/turklerin-imfsi-resmen-kuruldu-4535117>

Yılmaz, B. A. (2019). Soğuk Savaş Sonrasında Türk-Orta Asya İlişkilerinde Türk Keneşi'nin Rolü: Dönemler ve Değişim Dinamikleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 7(1), 1-25.

Yüce, M. (2022). Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleriyle İkili İlişkileri, SETA Yayınları, I. Baskı.

Zorlu, K. (2019). *Türk Dünyası Güncesi*. 1.Baskı, İstanbul: Ötüken.

<https://tr.tradingecono-mics.com/turkey/gdp>.